

SOCIOLINGVISTICKÉ SYMPOZIUM V BERLÍNĚ

Rozmach sociolingvistického zkoumání v 70. letech 20. století s sebou přinesl vznik nejrůznějších více či méně institucionalizovaných forem spolupráce badatelů zajímajících se o užívání jazyka v sociálních kontextech a úlohu jazyka ve společnosti. Ve Velké Británii se v té době ustavilo tzv. Sociolingvistické sympozium. Zprvu šlo o neformální diskuzní fórum britských sociolingvistů. Jak ale narůstal počet účastníků a jak přijížděli stále častěji i badatelé z jiných zemí, stala se ze Sociolingvistického sympozia významná a nepřehlédnutelná mezinárodní akce. Dnes je to zřejmě největší sociolingvistická konference vůbec se stovkami účastníků z celého, převážně však stále „západního“ světa. Od roku 2002 se sympozium pořádá i mimo území Velké Británie, a to ve dvouletých cyklech.

Devatenácté Sociolingvistické sympozium proběhlo ve dnech 21.–24. srpna 2012 v Berlíně. Akci pořádala berlínská Svobodná univerzita v čele s organizátory Matthiasem Hüningem, Esther Jahnsou a Ulim Reichem z Filozofické fakulty a Interdisciplinárního centra evropských jazyků. Sympozia se zúčastnilo bezmála 1100 badatelů a badatelek z 64 zemí světa (již zmíněnou „západní“ tendenci podtrhl fakt, že ve vědeckém výboru konference byli téměř výlučně badatelé ze západních zemí, jedinou výjimkou byl slovenista Marko Stabej z Lublaňské univerzity). Konferenční jednání probíhalo po většinu času ve 28 (sic!) paralelních sekcích. Kniha abstraktů, kterou všichni účastníci obdrželi při registraci, vydala na mohutný svazek formátu A4 o rozsahu 464 stran.

Tématem berlínského sympozia byl *J a z y k a m ě s t o*. Organizátoři poukázali ve svém úvodním slově na to, že od roku 2007 žije v městském prostředí více než polovina lidstva (s. VI v knize abstraktů). Město patří odnepaměti k emblematickým výzkumným oblastem sociolingvistiky. Stačí připomenout slavnou Labovovu

monografii z šedesátých let o sociální stratifikaci angličtiny v New Yorku,¹ která dala vzniknout celému jednomu odvětví – variační sociolingvistice –, nebo třeba sociolingvistický popis komunikace ve městě Mannheim, který vyšel v 90. letech ve čtyřech svazcích a který usiloval o kvalitativní/interpretativní přístup k dané problematice.² Organizátoři sympozia si byli dobře vědomi, že současné globalizační procesy mají na komunikaci ve městě velký dopad a že je žádoucí, aby badatelé tento fakt ve svých výzkumech (tj. především ve svých teoriích a metodologických přístupech) reflektovali. V následujících dvou odstavcích naznačíme dvě takové možnosti. Obě čerpají z potenciálu inovativního pojmu: jeden pochází z oblasti sociální teorie (superdiverzita), druhý z teorie sémiotické (indexikální řád).

Berlínské sympozium ukázalo, že labovovská variační sociolingvistika je ve světě stále nesmírně populární (ve třech plenárních přednáškách, o nichž bude řeč níže, byla dominantním přístupem). Aplikace tohoto přístupu však předpokládá relativně stabilní společenské struktury, jasnou sociální stratifikaci a na straně výzkumníků spíše monolingvní zájem o variování v rámci jednoho jazyka. V posledních letech někteří badatelé poukazují na to, že strukturace společnosti, zejména ve velkých městech, začíná být díky dosud nevídanému rozsahu migrace, transnacionální komunikace a mobility také výrazně nestálá a pohyblivá, a to natolik, že dosavadní sociolingvistické teorie začínají zastarávat. Britský antropolog Steven Vertovec ve své nedávné, ale už široce známé studii navrhl pro dříve nevídanou míru

¹ Původně z roku 1966. Druhé, doplněné vydání je z roku 2006: W. Labov: *The Social Stratification of English in New York City*. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press.

² Viz *Kommunikation in der Stadt*, 1–4, Berlin – New York: Walter de Gruyter, 1994–1995; srov. též recenzi J. Nekvapila ve *Slově a slovesnosti*, 59, 1998, s. 149–151.

(sociální, kulturní, jazykové, ekonomické) rozmanitosti současného Londýna a dalších měst Velké Británie pojmenování „superdiverzita“ (*super-diversity*).³ Autorem cílem bylo zavedením nového termínu poukázat na hloubku proměny (urbánní) společnosti, vyžadující zásadní revizi dosavadní koncepce „etnických komunit“, která je neadekvátní z hlediska nové reality vnitřní diverzifikace a dynamiky etnických skupin, jejich vzájemných interakcí a míšení, vícenásobných skupinových příslušností a rozmanitosti životních trajektorií. Pojem superdiverzity se zabydluje i v sociolingvistice, především díky pracím sociolingvisty, lingvistického antropologa a afrikanisty Jana Blommaerta a jeho spolupracovníků.⁴ V Berlíně byly přímo superdiverzitě (či hyperdiverzitě) věnovány tři tematické bloky: jeden zorganizoval Jan Blommaert s Benem Ramptonem (*Language and Superdiversity*), druhý Melissa Moyerová a Mike Baynham (*Language and Hyperdiversity in the Global City: Re-thinking Urban Contexts*) a třetí Jannis Androutsopoulos a Kasper Juffermans (*Superdiversity and Digital Literacy Practices*). Řada dalších bloků se k tomuto problému vztahovala, často pod heslem globalizace nebo multilingvismu (např. *Margins vs Megapoles: Globalization and Sociolinguistic Transformation in Small Places*).

Dalším pojmem, který pomáhá teoreticky se vyrovnat s dopady globalizačních procesů na komunikaci i se stagnací variacionistického přístupu, je pojem „indexikální řád“⁵, resp. „indexikální pole“⁶. Tyto pojmy zásadně revidují statistické korelování sociolingvistických proměnných s makrosociologickými kategoriemi (sociálními rysy mluvčích). Prosté korelování si nedokáže poradit s „tekutým“ charakterem globalizované společnosti ani s přechodem od makroúrovně vlastních teoretických kon-

struktů na mikroúroveň konkrétního sociálního jednání (tedy od významu jako teoretického konstruktů k významu, jak jej prožívají sami mluvčí). Pojem indexikálního řádu slouží v Silversteinově pojetí právě k dekonstrukci přímočarého usouvztažňování indexikálních významů s nehybným makrosociálním řádem: Silversteinův dynamický model pracuje s indexy několikerého řádu, které se od sebe liší mírou uvědomění, s níž je mluvčí a posluchači spojují se sociálními významy a hodnotami (Labovovy pojmy *indicators*, *markers* a *stereotypes* odpovídají indexům prvního, druhého a třetího řádu). Každý index je přitom vždy možné reinterpretovat ve smyslu indexu vyššího řádu. Tyto reinterpretace jsou výsledkem ideologické práce mluvčích. Pro jednotlivé varianty mohou výzkumníci na základě etnografického výzkumu zrekonstruovat síť ideologicky spjatých významů, tzv. indexikální pole, ukazující významový potenciál sledovaných variant. Pojmy indexikálního řádu a indexikálního pole se výrazně uplatnily zejména v plenární přednášce Petera Auera a důležitou roli jim ve své plenární přednášce přiřkl také čínský sociolingvista Daming Xu. Dodejme, že tento vývoj v sociolingvistickém myšlení, opírající se o myšlenky indexikality, není pro řadu sociálních vědců ani překvapivý, ani převratný – již od 60. let minulého století se etnometodologické hnutí pokouší právě o důsledný teoretický popis indexikality lidského jednání a komunikování.⁷

Organizátoři konference naplánovali celkem pět plenárních přednášek. Nakonec ale vystoupili jen čtyři řečníci: Peter Auer (Freiburg), Shana Poplacková (Ottawa), Maria Eugénia Lamoglia Duarteová (Rio de Janeiro) a Daming Xu (Nan-ting). Penelope Eckertová (Stanford), jakožto pátá plenární přednášející, musela svou účast na sympoziu bohužel na poslední chvíli odříct. Účastníci sympozia tak přišli o přednášku s názvem ‘He thinks he’s gang:’ indexicality at the border, v níž autorka chtěla – soudíce podle abstraktu – hovořit o svém etnografickém výzku-

³ S. Vertovec: Super-diversity and its implications. *Ethnic and Racial Studies*, 30 (6), 2007, s. 1024–1054.

⁴ Viz zvl. J. Blommaert: *The Sociolinguistics of Globalization*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010; J. Blommaert – B. Rampton – M. Spotti (eds.): *Diversities*, 13 (2): *Language and Superdiversities*. Paris: UNESCO, 2011.

⁵ Viz M. Silverstein: *Indexical order and the dialectics of sociolinguistic life*. *Language and Communication*, 23, 2003, 193–229.

⁶ Viz P. Eckert: *Variation and the indexical field*. *Journal of Sociolinguistics*, 12 (4), 2008, s. 453–476.

⁷ Srov. v tomto smyslu Garfinkelovo vymezení etnometodologie jako „výzkumu racionálních vlastností indexikálních výrazů a jiných praktických akcí jakožto situačně podmíněného uskutečňování organizovaných, důmyslných praktik každodenního života“ (H. Garfinkel: *Studies in Ethnomethodology*, Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1967, s. 11).

mu mluvy dětí prepubertálního věku žijících na nestálé etnické hranici mezi *Latinos* a *Anglos* v jednom městě na severu Kalifornie. V souvislosti s úvahami o překonávání variacionistického přístupu prostřednictvím pojmů indexikálního řádu a indexikálního pole je velká škoda, že právě tato přednáška nemohla zazníť.

Peter Auer (Freiburg) vystoupil s plenárním referátem *Standardization and diversification: the urban sociolinguistics of German*. Urbánní sociolingvistika by podle něj měla do svého hledáčku zahrnout veškerá velká, větší i menší města, která někdy v historii měla funkci národního nebo regionálního centra. Auer se věnoval vývoji německého jazykového prostoru ve čtyřech městech: Bernu, Hamburku, Berlíně a Stuttgartu. Zaměřil se na fonologické proměnné, u kterých se postupem času proměňoval jejich sociální význam. Odvolával se přitom na Silversteinův pojem indexikálního řádu. Ve zmíněných městech je podle Auera možné uvažovat o dvou scénářích sociolingvistické změny: (A) městská centra fungovala jako katalyzátory pro šíření standardního jazyka; (B) městská centra byla místem, v němž vznikaly nové variety (odlišné od tradičních dialektů). Auer představil čtyři případové studie: vokalizaci koncového /l/ v bernském městském dialektu, výslovnost /sp/ a /st/ na počátku slov v městské mluvě Hamburku, změnu *ich* → *ik* a *glauben* → *glooben* v berlínské mluvě a koronalizaci /č/ na /š/. U každého případu autor rekonstruoval historický vývoj indexikálního pole, tj. historickou proměnu sociálního významu sledovaných proměnných. Například u posledně jmenovaného případu, změny /č/ na /š/ ve Stuttgartu, ukázal, jak byl tento jev zprvu indexem příslušnosti k dělnické třídě, pak indexem regionální identity a poté indexem nižší třídy a (poly)etnické městské mládeže (a charakteristickým rysem pouličního jazyka, *street language*, jak Auer doložil na populární písni německé hudební skupiny Grup Tekkan, tvořené trojicí mladíků tureckého původu, v níž se mj. zpívá *wo bist du, mein Sonnenlicht ... isch liebe dich*). V závěru Auer zformuloval tři výzkumné imperativy: (1) Zkoumej proměňující se sociální významy, nejen proměňující se formy! (2) Analyzuj sociální významy jako indexy v indexikálním poli! (3) Zabývej se sociolingvistickými změnami v dlouhodobé perspektivě (*longue durée*)!

Shana Poplacková (Ottawa) přednesla plenární přednášku s názvem (When) do teachers make a difference?, ve které se zabývala jazykovým preskriptivismem na kanadských školách s vyučovacím jazykem francouzským. Ukázala, že mnohé stigmatizované morfosyntaktické varianty jsou v běžně používané quebecké francouzštině v podstatě normou. Ve svém výzkumu zjišťovala, jak mluví učitelé francouzštiny a středoškolsí studenti ve škole a mimo školu a jaká je komunitní norma a preskribovaná norma (odvozená z francouzské francouzštiny). Zatímco studenti se drželi téměř vždy komunitní normy, učitelé se snažili mluvit v souladu s preskribovanou normou, byť ne vždy se stoprocentním výsledkem (např. u „příliš vyčnívajících“ standardních forem dávali přednost formám komunitní normy). Poplacková si v závěru kladla otázku, jak účinná je škola při předávání jazykového standardu. Výsledky výzkumu podle ní prokázaly, že u mladých Kanadánů je pro ustavování a stvrzování jazykových norem primární komunita vrstevníků (*peer group*), nikoli škola. Při sledování výkladu jsme se neubránili dojmu, že autorka bere málo v úvahu rozdíly mezi psaným a mluveným jazykem.

Maria Eugênia L. Duarteová (Rio de Janeiro) podala ve svém plenárním vystoupení historický přehled o sociolingvistickém výzkumu brazilské portugalštiny (*Unveiling Brazilian Portuguese: 40 years of sociolinguistic research*). Pojednala obecně o charakteristických fonologických a morfosyntaktických rysech brazilské portugalštiny; detailně se pak věnovala několika vybraným syntaktickým jevům.

Obě naposledy zmíněné plenární přednášky se pohybovaly v mezích tradičního variačního přístupu. O poznání zajímavější byl plenární referát dalšího zastávce Labovova přístupu. Dami ng Xu (Nan-ting) v přednášce *Speech communities in transformation: The effects of linguistic urbanization in China* explicitně navazoval jak na Labova, tak na pojmy indexikálního řádu a indexikálního pole. Sledoval, jak se procesy urbanizace projeví v oblasti jazyka, konkrétně jak se měnily vztahy mezi jazyky, řečovými komunitami a sociálními komunitami. Ve svém referátu představil tři dílčí studie (*case studies*); jedna z nich byla pozoruhodná tím, že zkoumala sociolingvistické změny v reálném čase, v rozmezí let 1987–2006. Za přínosné považujeme auto-

rovo rozlišování mezi lingvistickým a sociologickým pojmem komunity. V přednášce zaznělo, že Labov bývá kritizován za to, že svým pojmem řečové komunity estetizuje sociální strukturu (společnost, namítají kritici, vypadá přece jinak). Daming Xu proti tomu uvedl, že Labovovi nešlo o strukturní popis společnosti, ale řečové komunity, tedy dozajista abstraktní entity, avšak o poznání méně abstraktní než „jazyk“.

Organizátoři připravili dvě panelové diskuse (kulaté stoly). První z nich na téma *Change and Movement in Urban Environments* zahájil hlavní přednáškou socioekonomický geograf Gerhard O. Braun (Berlín). Zaměřil se na makroprocesy a makrofaktory rozvoje města. Představil komplexní a dosti komplikovaný model procesu rozvoje města, mezi jehož základní pojmy patřily hierarchie, trhy a sítě, tedy pojmy, které se staly charakteristickými i pro sociolingvistickou teorii posledních dvou desetiletí. Tento kulatý stůl, při němž se obrazně řečeno setkávala socioekonomická geografie a sociolingvistika, sliboval zajímavý interdisciplinární zážitek. Přitáhl však málo posluchačů a koreferáty diskutantů-lingvistů Daniela Jacoba (Freiburg) a Ronalda Mendese (São Paulo) i minimální následná diskuse naznačovaly jisté potíže s porozuměním přednášce.

Druhý kulatý stůl byl věnován vztahům mezi sociolingvistikou a gramatickou teorií (*Sociolinguistics and Grammatical Theory*). Hlavním řečníkem byl kognitivní lingvista a generativní gramatik Ray Jackendoff.⁸ Přednášející neskrýval, že jeho hlavním zájmem je rozvíjení vlastního modelu jazyka, tzv. paralelní architektury. Zajímal se o to, jak by některé sociolingvistické poznatky, zejména ty spjaté s pojmy registru, bilingvismu, přepínání kódů a variantnosti, mohly obohatit/doplnit jeho model paralelní architektury. Hovořil např. o tom, že princip registru zajišťuje harmonii mezi užitými slovy a zvolenými syntaktickými konstrukcemi, zatímco přepínání kódů tuto harmonii porušuje (přednášející formuloval základní princip týkající se registru dokonce ještě silněji, totiž že registr musí harmonizovat výpověď/diskurz/sociální

⁸ K dílu R. Jackendoffa srov. přehledový článek E. Lehečkové (Studie z aplikované lingvistiky / Studies in Applied Linguistics, 2010/1, s. 93–106).

situaci). Leonie Cornipsová (Maastricht) a Shana Poplacková (Ottawa) přednesly koreferáty. Byť se pokoušely o pohled sympatizující s vyloženou teorií, nepodařilo se jim zvrátit dojem, že jde o jednostranné využívání sociolingvistických poznatků pro účely jedné gramatické teorie, a odpovědět tak na otázku, co by model paralelní architektury mohl dát sociolingvistice. Shana Poplacková souhlasně akcentovala Jackendoffův mentalismus, což jen ukázalo, že mnozí přítomní sociolingvisté mají ještě další badatelské identity (podobně např. Karol Janicki z Bergenu v sekci věnované lidovému jazykozpytu charakterizoval sám sebe jako výzkumníka se zázěmím v obecné sémantice a kognitivní lingvistice).

Většina referátů zazněla v tematických sekcích, jichž bylo celkem 67. Několik sekcí bylo věnováno průzkumu konkrétního velkoměsta, ať už v duchu labovovského monolingvního přístupu (São Paulo, Rio de Janeiro) nebo přístupu zdůrazňujícího vícejazyčný a multikulturní charakter studovaného prostředí (Montreal, Kapské město). Velký zájem budily sekce věnované sociolingvistickému průzkumu nadávek a jazykových tabu (sekce Swearing and Linguistic Impoliteness in Social Interaction pořádaná Nealem R. Norrickem a sekce Sociofuckinglinguistics: Mediatizing Taboo, kterou uspořádali Crispin Thurlow a Rusty Barrett) a již zmíněné sekce věnované super/hyper-diverzitě. Zastavíme se nyní u šesti vybraných sekcí.

1. Sekce *Language and Superdiversity* Jana Blommaerta a Bena Ramptona sloužila hlavně propagačně – prezentovala myšlenky textu S. Vertovce (2007) o superdiverzitě a ukazovala jejich aplikační potenciál. Superdiverzita byla představena jako důsledek dvou souběžných linií společenského vývoje: (1) vznikání nových podob migrace po celém světě vedoucích k stále větší společenské rozmanitosti⁹

⁹ Organizátoři sekce hovořili o tzv. „rozmanitosti v rozmanitosti“ (*diversity within diversity*), tj. o rozmanitosti v rámci komunit vytvářejících rozmanitost ve společnosti. V Česku kupříkladu žije hodně rusky mluvících osob, ale jejich životní příběhy, socioekonomické postavení, jazykové vybavení, problémy, potřeby, praktiky atd. jsou natolik rozmanité, že je nelze z výzkumného ani veřejněpolitického hlediska pojímat jako jedolitou kategorii.

a (2) prudkého nárůstu kulturních a sociálních jevů na internetu vedoucích k novým podobám performance identity, globální populární kultury a utváření komunit. Příspěvky v sekci aplikovaly pojem superdiverzity např. na jazykové chování mládeže, jazykovou politiku jednotlivých států, regionů a měst, jazykové vzdělávání imigrantů nebo uměleckou produkci. Sekce Superdiversity and Digital Literacy Practices (organizátoři: Jannis Androutsopoulos a Kasper Juffermans) se zabývala druhým aspektem superdiverzity – jejím vznikem v digitální době, éře sítí, kdy dostupnost digitálních technologií a schopnost lidí s nimi pracovat pomáhá při zvýšené mobilitě lidí udržovat komunikační toky, spojovat lidi žijící v diaspoře nebo participovat na globální populární kultuře. Tématem referátů byly např. praktiky tvoření identity u mladých uživatelů komunitních serverů, včetně migrantů, vznik a užívání digitálních jazykových variet a kolektivní tvorba textů na internetu členy multilingvní národní diaspory.

2. V sekci *The Legitimate Speaker in a Transforming Political Economy* (organizátoři: Mi-Cha Flubacherová, Alfonso Del Percio a Alexandre Duchêne) se diskutovalo o vztahu mezi politickou ekonomikou a konstrukcí tzv. „legitimního mluvčího“. Vztah jazyka a politické ekonomie byl pojednán v návaznosti na starší práci Susan Galové (která se sekce zúčastnila jako oficiální diskutantka).¹⁰ Sekce se zaměřovala na současnou politickoekonomickou transformaci a s nimi spjaté ideologické proměny. Modernistickým ideologiím založeným na pojmech fixnosti, standardizace a autenticity nyní konkurují postmoderní ideologie flexibility, rozrůzněnosti a hybridity. Tyto změny mají pak vliv na to, jak jsou hodnoceni mluvčí, jejich jazykové dovednosti a praktiky.

Příspěvky v sekci byly založeny především na datech z pracovní sféry, ale také z oblasti školství, menšinových jazyků a migrace. Johanna Woydacková (Londýn) popsala situaci v londýnských call-centrech, ze kterých se volá do zahraničí. Na základě etnografického výzkumu zjistila, že do těchto center jsou mluvčí různých jazyků přijímáni na dočasnou práci výhradně na základe

dě svého jazykového vybavení. Přestože jsou za ideální zaměstnance považováni rodilí mluvčí daných jazyků, standardizovaná praxe (např. využívání scénářů) umožňuje zaměstnat i jiné mluvčí, včetně těch, kteří neovládají daný jazyk úplně plynule, ale kteří jsou flexibilnější a levnější než rodilí mluvčí, což vede ke vzniku nových ideologií a nového chápání a hodnocení mluvčích.

Tamah Shermanová (Praha) se zabývala situací náhlé proměny jednoho konkrétního prostoru. Když se na okraji jedné vsi v České republice usadila jihokorejská firma, vedlo to ke vzniku nových pracovních příležitostí, které odhalily střet různých očekávání týkajících se jazyka. Pro české zaměstnance pracující v kancelářích např. platila přísná podmínka ovládnání angličtiny. Naráželi pak ale na to, že jejich korejšti nadřízení si mohli dovolit neovládat v dostatečné míře žádný cizí jazyk, čímž se z nich stali „legitimní nemluvíči“, resp. jejich úroveň komunikační kompetence v cizím jazyce byla považována za legitimní i přes problémy prožívané ze strany českých podřízených.

Monica Hellerová (Toronto) a Patricia Lamarreová (Montreal) zkoumaly kanadské diskuse o tom, kdo jsou legitimní mluvčí kanadské francouzštiny. V Kanadě se totiž v současnosti hlásí k frankofonní orientaci nové skupiny obyvatelstva, např. Kanadané britského původu, původní obyvatelé Kanady nebo přistěhovalci z různých končin světa. Tzv. autenticita kanadské frankofonnosti, tj. kdo platí za skutečného mluvčího kanadské francouzštiny, získává novou hodnotu na globalizovaném trhu, na kterém je poptávka po „autentických“ kulturních zážitcích, např. prostřednictvím turismu. Tento vznikající trh je pro kanadské občany důležitý kvůli zániku dělnických pracovních míst, způsobenému přesunem výrobního procesu do zemí, kde je levnější pracovní síla. Poptávka po „autenticitě“ je tedy o reakci na výše zmíněnou ekonomickou transformaci, jež vede zpět k dřívějším ideologiím (v jiné podobě).

James Costa Wilson (Lyon) se zabýval problémy, které prožívají tzv. „noví mluvčí“ menšinových jazyků (konkrétně v Provence a ve Skotsku), tj. ti, kteří se daný jazyk naučili jako cizí jazyk, tj. jinde a jinak než v prostředí převážně orálních tradic. Položil mj. otázku, zda označení „noví mluvčí“ implikuje i „nový jazyk“, tj. dosud

¹⁰ Viz S. Gal: Language and political economy, *Annual Review of Anthropology*, 18, 1989, s. 345–367.

neexistující standardizovanou varietu. Pokud by tomu tak bylo, vedlo by to ke konkurenci mezi „naučenými“ (*educated*) a „tradičními“ formami a mezi hodnotami s nimi spojenými.

3. Sekce o jazykovém plánování nazvaná *Microlinguistics and Language Planning* (organizátorky: Winifred V. Daviesová a Evelyn Zieglerová) neoponechala – navzdory svému názvu kladoucímu důraz na mikro-rovinu společenského života – stranou ani procesy probíhající na jeho makrorovině. Způsoby propojení obou rovin, na nichž jazykové plánování probíhá, se ukázaly v několika příspěvcích jako jedna z hlavních metodologických otázek. Tematicky byla sekce postavena především na dvou pilířích – na jedné straně se živě diskutovalo o problémech multilingvismu, na straně druhé o standardizačních procesech.

Při pozorném sledování přednášek a navazujících diskusí vystoupilo do popředí několik společných rysů. Ačkoli si všichni přednášející uvědomovali, že jazykové plánování je jevem dynamickým, málokdo se zabýval procesuální povahou jazykového plánování. Samo o sobě to tolik nepřekvapuje, protože postihnout dynamiku sociálních procesů není nikterak jednoduché. Jaké možnosti k tomu již byly rozpracovány, se snažili ukázat Lisa Fairbrotherová (Tokio) a Vít Dovalil (Praha). Přehledně a navíc s dostatečně širokým záběrem strukturuje tyto dynamické procesy podle nich teorie jazykového managementu. Ta pracuje s několika na sebe navazujícími fázemi, které se odvíjejí od očekávání aktérů (ať už jednotlivců nebo institucí). Je-li jazyk užíván v souladu s těmito očekáváními, nevzniká důvod do procesů užití zasahovat. Důvody vznikají teprve tehdy, pokud se vyskytnou odchylky od těchto očekávání a uživatelé jazyka je hodnotí negativně. V takových situacích mohou být vypracována opatření, která – pokud se je podaří prosadit v praxi – představují řešení jazykových problémů.

Další společný jmenovatel přednesených referátů spočíval v analýzách činností aktérů jazykového plánování. Kdo procesy jazykového plánování uskutečňuje a jakou mocí pro jejich prosazení v praxi disponuje? Právě v této souvislosti probíhaly pokusy o propojování mikro- a makroroviny. Kdo jsou rozhodující aktéři, kteří přenášejí své či cizí záměry od institucí ke kon-

krétním uživatelům jazyka (prosazování zájmů shora) nebo kteří se snaží realizovat původně individuální nápady a strategie v institucích a jejich prostřednictvím i dále (postup zdola)? Typické bylo, že když už takováto metodologická otázka zazněla, zůstalo zpravidla u jednoho směru analýz, který byl dokládán nejčastěji procesy probíhajícími na školách, v nichž působí učitelé jako jakési převodové páky či zprostředkovatelé norem na vertikále moci od institucí směrem k žákům. Konstelací těchto interakcí mezi oběma rovinami jazykového plánování je ovšem více.

Tyto zobecněné rámce lze doložit četnými příklady. Vybíráme po jednom z Lucemburska, Švýcarska a Německa. Peter Gilles (Lucemburk) rozebíral implementaci pravopisných norem lucemburštiny. Na ní je zajímavé především to, že ačkoli se lucemburské instituce kodifikací pravopisu zabývaly již několikrát (v letech 1912, 1946, 1975, 1999 a 2009), není výuce lucemburského pravopisu u žáků věnována ve školách prakticky žádná pozornost. Platform pro psaní v lucemburštině přitom díky digitalizaci stále přibývá a množství mediálně psaných, avšak konceptuálně mluvených lucemburských textů proto významně narůstá. Pravopis je ovšem systematictější vyučován jen v případě němčiny a francouzštiny (tj. jazyků užívaných ve formálních doménách). Přesto podle Gillese modelové texty psané lucemburštinou postupně vznikají (např. na webových stránkách lucemburské televize <<http://www.rtl.lu>>).

Raphael Berthele (Fribourg) předvedl formy nesouladu a napětí mezi makro- a mikro-rovinou v jazykovém plánování na příkladu rétorománštiny. Jeden ze základních problémů tohoto jazykového společenství spočívá v hledání a implementování jednotného standardu (Rumantsch Grischun). Rétorománská politická elita snažící se o sjednocování standardu naráží podle Berteleho na mikro-rovině mezi uživateli rétorománských dialektů jak na souhlas, tak na odpor a kritiku umělosti a nepřirozenosti jednotného standardu. Na datech ze škol přednášející ukázal, že pokud se sjednocený standard pro psaný jazyk daří zčásti implementovat, nelze totéž tvrdit ani přibližně o varietách jazyka mluveného.

Oproti předchozím příkladům zůstali Arnulf Deppermann a Ralf Knöbl (Mannheim) ve svém referátu o reflexi jazykových norem současné němčiny v zásadě na mikro-rovině interakcí.

Standard do svého výzkumu nevnašeli jakožto expertní kategorii makroroviny zvenčí, nýbrž kategorizaci jazykových prostředků odpozorovali na opravách a sebeopravách uživatelů jazyka samých, přičemž tyto opravy byly v případě doložitelnosti obohaceny o další metajazykové komentáře účastníků komunikace. Sledovali přitom souvislosti se situacemi a prostředími, v nichž se uživatelé jazyka k těmto opravám a sebeopravám uchýlovali.

4. Jednou ze sporných, v sociolingvistice často diskutovaných otázek je role prostředků masové komunikace v procesu jazykové změny. Jsou média prvotními hybateli a šifíteli jazykových změn, nebo jsou spíše konzervativní silou, jež jazykové změny pouze ex post reflektuje? Může být do aktivního úzu osvojena jazyková varieta, již jsou příslušní mluvčí vystaveni pouze v médiích a nikoli ve svých každodenních bezprostředních interakcích? Jak souvisí změna komunikačních a sociálních norem v médiích se změnami jejich norem jazykových? Tyto a související otázky si v Berlíně kladli také účastníci tematické sekce *C h a n g i n g L i n g u i s t i c N o r m s i n A u d i o v i s u a l M e d i a* (organizátoři: Jacob Thøgersen, Tore Kristiansen a Jan-Ola Östman). Nicolas J. Coupland (Cardiff) ve svém příspěvku zabývajícím se procesy destandardizace standardního jazyka v současných britských médiích zdůraznil potřebu studovat sociolingvistickou změnu skutečně jako navzájem pevně propojený proces jazykové a sociální změny. (Coupland v této souvislosti poznamenal, že existují i jazykové změny společensky neutrální, které nejsou sociolingvisticky významné.) Zatímco tradiční variační sociolingvistika studovala jazykové změny v závislosti na sociálních kategoriích, které považovala za dané a stabilní, studium sociolingvistické změny musí vzít v potaz současnou dynamiku, relativitu a situovanost sociálních kategorií, s nimiž pracuje – především (ale nejen) kategorie sociální třída. (Proměnlivá a z různých hledisek interpretovatelná a interpretovaná byla ostatně stratifikace společnosti a jejích jazykových variet vždy.) Coupland vyděluje pět dimenzí, v nichž probíhají změny související se změnou sociolingvistickou: sociální normy, diskurní praxi, kulturní reflexi (mj. změn v sociální indexikálnosti jazykových variet), jazykové ideologie a media(tiza)ci

(jazyka, jeho variet a jejich indexikálnosti; nárůst zprostředkovanosti života v pozdně moderní době považuje Coupland za jednu z nejcharakterističtějších společenských změn posledních 50 let). Destandardizaci vidí autor jako mediovaný proces sociolingvistické změny: média jsou místem, kde zvláště v poslední době v určitých typech programů (např. v některých reality show BBC) dochází k „sociolingvisticky překvapivým“ situacím, zvláště jazyková diverzita zprostředkovaná televizí působí na publikum výrazněji a je více zatížena sociální indexikálností než při setkání tváří v tvář (brikoláž dialektů).

Sociolingvistickým děním v televizi se zabýval i Giedrius Tamaševičius (Vilnius). Jeho vystoupení by mohlo být chápáno jako důkaz toho, že procesy analogické vernakularizaci či demokratizaci jazyka v médiích probíhají nejen v západní Evropě či USA, ale i ve východní Evropě. Projevují se tu ovšem některé specifické prvky sociálního kontextu. V případě Litvy je to situace země nedlouho samostatné, kde užívání litevštiny ve všech komunikačních sférách není patrně úplně všemi pokládáno za samozřejmost a jinak plně funkční užívání prvků neformálního lidového jazyka v zábavných žánrech se proto dlouhodobě setkává s kritikou, mj. kvůli nelitevskému (ruskému či polskému) původu těchto neformálních prostředků.

O jazykové situaci v mnohém netypické pojednával příspěvek Spirose A. Moschonase (Athény). V roce 1976 provedlo Řecko jazykovou reformu spočívající v nahrazení archaické normy normou soudobého mluveného jazyka, tzv. dhimotiki. Moschonas porovnal současnou reflexi užívání standardu v médiích se situací v prvních letech po zavedení nového standardu; ukázal, že metajazyková reflexe se v průběhu let zaměřovala na různé jazykové prostředky, měnil se „korektivní repertoár“, což je podle autora zároveň svědectvím o proměně standardu, resp. o jeho neustále probíhající restandardizaci. Řecká média přitom sehrála v prosazování nového standardu i jeho neustálé restandardizaci nezastupitelnou a pozitivní roli.

Na specifický typ reflexe jazykových variet jako sociálních indexů v médiích, totiž na zobrazení a využití sociální příznakosti řeči ve fikčních žánrech, se zaměřily dva příspěvky: příspěvek Mathiase Ardena (Eichstätt) analyzující brazilské telenovely a příspěvek Agnety Nesseové

(Bergen) rozebírající norské rozhlasové seriály pro děti. Tzv. městská telenovela představuje podle Ardena v Brazílii prestižní žánr vysílaný v hlavním vysílacím čase. Odehrává se v prostředí středních a vyšších městských vrstev. Jedním z konstantních prvků zápletky je zároveň sociální vzestup postavy z nižších, zpravidla venkovských vrstev. Na dvou vybraných morfosyntaktických proměnných brazilské portugalské zkoumal Arden korelací jazykového úzu a sociálních a povahových charakteristik zobrazených postav. Zjistil, že „sekundární indexikální řád“, tj. indexikální řád zobrazený ve fikčních dialozích, nejen, že v sobě nese onen primární řád, ale často ho v jeho podstatných, zásadních rysech i posiluje, naopak v některých marginálních bodech jej někdy i mění. A. Nesseová využila příležitosti, jež v současnosti nabízejí veřejnosti přístupné elektronické archivy norských veřejnoprávních médií, k analýze dvou rozhlasových seriálů pro děti, dlouhodobě vysílaných od 30. let 20. století, v jednom případě z Osla a v druhém z Bergenu. Zjistila, že chlapecké postavy, o nichž se předpokládá, že se s nimi dětští posluchači ztotožní („normální chlápci“), mluvili v Bergenu dialektem a v Oslu jazykem, kterému autorka říká skrytý dialekt: mluvený standard, s neformálními prvky, s intonací, výslovností a syntaxí mluveného jazyka. Z porovnání jazyka obou pořadů autorka usoudila, že proces, kterému říká destandardizace (norského) standardu, začal již před vznikem rozhlasového vysílání.

Užívání dialektu v médiích se týkal i příspěvek Kamily Mrázkové (Praha). Jeho hlavním tématem však byly postoje mluvčích z Čech a z Ostravska k přítomnosti jednoho z českých interdialektů – obecné češtiny – ve vysílání českých televizí. Analýza nahrávek skupinových diskusí reagujících na shlédnutí ukázky televizních pořadů, v nichž se vedle spisovné češtiny objevují v různé míře obecná čeština i jiné (inter)dialekty, nejen potvrdila různost postojů u mluvčích obecné češtiny a mluvčích moravských (inter)dialektů, ale poskytla také bohatý materiál dosvědčující existenci jazykových ideologií, z nichž mluví čerpají argumenty k odůvodnění svých jazykových postojů.

5. Sekce *God in the City: Cultural Identities and Language Practices in Urban Religious*

Settings (organizátoři: Christian Münch a Tope Omoniyi) se zabývala vztahem náboženství, identity a užívaného jazyka v globalizovaném prostředí dnešních měst. Yurni Irwati Said-Sirhanová (Singapur) hovořila o provázanosti malajštiny a muslimské identity v Singapuru. Malajština je tu základním jazykem užívaným při bohoslužbách v mešitách i v hodinách náboženství, přestože je zde vyučována i arabština (zejm. pro potřeby četby koránu a modliteb) a přestože dominantním jazykem ve (státních) školách (i na veřejnosti) je angličtina. Malajština tak pro obyvatele Singapuru evokuje muslimskou identitou mluvčích (bez ohledu na jejich skutečné náboženské vyznání). Laura Paananenová (Helsinky) přednesla příspěvek o vztahu slangu mladých lidí a náboženské identity v Helsinkách. Analyzovala vyprávění mládeže z helsinské periferie o jejich konverzi, přičemž metodologicky vycházela z konverzační analýzy. Podle autorky vypravěči užívali slangové výrazy v pasážích, ve kterých líčili svou životní proměnu. Martin Havlík (Praha) promluvil o diskurzivním konstruování identit skupin „my“ vs. „oni“ v křesťanských kázáních, opíraje se při tom o členskou kategorizační analýzu. Ve svém příspěvku se zaměřil zejména na to, jakým způsobem křesťanští kazatelé ve svých kázáních pracují s kategoriemi „věřící“ a „nevěřící“, jak je označují a jaké jim připisují kategoriální vlastnosti. Dále byla v této sekci velká pozornost věnována užívání konkrétních jazyků, např. během bohoslužeb v jeruzalémských synagogách (Bernard Spolsky, Ramat Gan) či ve španělsky mluvících přistěhovaleckých křesťanských komunitách v USA, kdy noví imigranti převážně z Mexika s sebou přinášejí další varietu španělštiny do komunit Portorikánců, Kubánců či Dominikánců (Christian Münch, Cáchy).

6. Další z tematických sekcí, *Mutual Intelligibility of Closely Related Languages in a Multilingual Europe – Empirical and Didactic Approaches*, byla věnována tématu, který se týká i naší zkušenosti z česko-slovenské komunikace, již řada českých a slovenských lingvistů a lingvistek věnuje svou pozornost od dob Československa. Organizátoři této sekce byli skandinávisté Sebastian Kürschner (Erlangen) a Charlotte Gooskensová (Groningen), jejíž

skupina z Groningenské univerzity má za sebou dlouholetý a úctyhodný výzkum vzájemné srozumitelnosti jazyků, zvl. germánských, a to především se zaměřením na identifikaci faktorů ovlivňujících srozumitelnost a míru srozumitelnosti. Těmto tématům se věnovalo i 12 příspěvků sekce, v nichž nechyběly ani ty věnované didaktickým aspektům: Biritta Hufeisenová (Darmstadt), Janet Dukeová (Freiburg), Nicole Marxová (Bremen) a Robert Möller (Lutyč) se věnovali ve třech referátech otázkám a zhodnocení známého výukového programu pro blízké příbuzné jazyky EuroCom. Téměř všechny ostatní příspěvky byly zaměřeny na výzkum faktorů srozumitelnosti experimentální cestou. Sebastian Kürschner (Erlangen) se zaměřil na roli pravidelných hláskových korespondencí, Anja Schüppertová, Charlotte Gooskensová, Nanna Hiltonová (Groningen) a Vincent van Heuven (Leiden) na faktor tempa a zřetelnost výslovnosti, Femke Swarteová, Stefanie Voigtová a Jelena Golubovičová (Groningen) na jazykovou vzdálenost (tj. míru odlišnosti mezi jazyky) a Jan Vanhove, Raphael Berthele a Irmtraud Kaiserová (Fribourg) na kognitivní faktory ve srozumitelnosti blízké příbuzných jazyků. Referát Mariána Slobody a Katjy Brankačkové (Praha) zkoumal hypotézu, která se běžně objevuje v Lužici jako argument na podporu výuky menšinové lužické srbštiny, totiž že znalost lužické srbštiny umožní těm, kteří se ji naučí, rozumět i jiným slovanským jazykům. Autoři prezentovali výsledky testování srozumitelnosti mluvené češtiny, polštiny a slovenštiny u lužické mládeže. Charlotte Gooskensová, Vincent van Heuven a Renée van Bezooijenová se zaměřili na klasickou otázku ve výzkumu vzájemné srozumitelnosti blízké příbuzných jazyků, a to na asymetrii ve srozumitelnosti. Výzkum, který ve svém příspěvku prezentovaly Pirkko Muikku-Wernerová (Joensuu), Annkatrin Kaivaluová (Tallinn) a Maisa Martinová (Jyväskylä), se vyznačoval neexperimentálním přístupem, když zjišťoval, jaké faktory finsko-estonské srozumitelnosti formulují sami mluvčí. Sekci uzavřel příspěvek Darii Bahtinové a Jana D. ten Thijeho (Utrecht), který se na rozdíl od všech předchozích příspěvků zabýval komunikačním chováním – metajazykovými strategiemi, které víceméně bilingvní mluvčí estonštiny a ruštiny užili ve vzájemné komunikaci k dosažení porozumění při plnění výzkumníkem stanoveného společného

úkolů. Podobně jako soubor studií ve svazku *Receptive Multilingualism*¹¹ i tato sekce reprezentovala dva hlavní proudy v současném výzkumu vzájemné srozumitelnosti blízké příbuzných jazyků – experimentální, zaměřený na *faktory* srozumitelnosti, a neexperimentální, zaměřený na *komunikační strategie* v kontaktu mluvčích navzájem srozumitelných jazyků. Ačkoliv to v sekci nebylo explicitně formulováno, zdá se, že aktuální výzvou, která před výzkumníky této problematiky dnes stojí, je spojení obou přístupů.

Většina konferenčních příspěvků zazněla v tematických sekcích. Menší množství referátů bylo zařazeno do 16 obecných sekcí (i ty měly svá obecně formulovaná témata, např. Language Policy nebo Gender). Značnou návštěvnost měla přednáška věnována pojmu třídy v sociolingvistickém výzkumu. David M. Block (Londýn) v ní kritizoval sociolingvistu za to, že přestali pracovat s konceptem, který byl pro rané období sociolingvistiky zásadní, totiž s pojmem třídy (srov. práce Labovovy nebo Trudgillovy). Podle Blocka se sociolingvistika dnes více zajímá o pojem sociální identity, především v souvislosti s kulturním zázemím, etnickou příslušností nebo sexuální orientací mluvčích a rovněž v návaznosti na politiku uznání a přerozdělování diskutovanou zejména v anglosaském světě. Neměla by však podle něj zapomínat na ty aspekty identity, které jsou spjaty s materiální základnou lidské existence.¹²

V obecné sekci věnované výzkumu prostoru a jazykové krajiny zazněl i referát Petra Kaderky (Praha), který se zabýval žánrovou diverzifikací a hybridizací v oblasti venkovní reklamy. Zajímalo ho, jaký dopad může mít vznik nového žánru na celkový žánrový systém. Sémiotický rozbor komunikačních strategií užitých na nekomerčních reklamních plakátech doplnil ukázkou toho, jak se procesy žánrové diverzifikace a hybridizace

¹¹ Viz J. D. ten Thije – L. Zeevaert (eds.): *Receptive Multilingualism: Linguistic Analyses, Language Policies and Didactic Concepts*, Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 2007.

¹² O aktualizaci pojmu sociální třídy v kontextu britské sociolingvistiky a aplikované lingvistiky usiluje např. Ben Rampton, o němž už byla řeč v souvislosti se sekci věnovanou superdiverzitě; viz např. jeho článek *Social class and sociolinguistics* (*Applied Linguistics Review*, 1, 2010, s. 1–22).

stávají relevantními při interpretaci plakátů běžnými recipienty (představeno na datech z mode-
rovaných skupinových diskusí).

Symposium nabídlo i několik netradičních událostí. Jedním z nich bylo představení nového sociolingvistického časopisu *Discourse, Context and Media* jeho šéfredaktorem Gregem Myersem (Lancaster). Zajímavější pak bylo setkání redaktorů vědeckých časopisů, které uspořádal Allan Bell, vedoucí redaktor *Journal of Sociolinguistics* (na setkání byli pozváni i čtenáři, ale dorazila jen jedna čtenářka). Schůzky se zúčastnili Florian Coulmas (*International Journal of Sociology of Language, Contemporary Japan*), Humphrey Tomkin (*Language Problems and Language Planning*), Karen Graingerová (*Journal of Politeness Research*), Petr Kaderka (*Slovo a slovesnost*) a Marián Sloboda (jazykovědné aktuality). Redaktoři časopisů si vyměňovali zkušenosti s redakčním provozem. Na přetřes přišly i některé otázky redakční politiky, např. otázky vícejazyčnosti, recenzního řízení nebo volného přístupu k článkům. Problémem se ukázala být mezikulturní variantnost vědeckého diskurzu/stylu, která jednak často vede k rozsáhlému (a pro redakci mnohdy neúnosnému) redigování textů nerodilých mluvčích, jednak vzbuzuje teoretickou, ale i praktickou otázku, v jakých oblastech výstavby textu by měly být redakce flexibilní. Tento problém souvisí s další otázkou, která by si zasloužovala empirický průzkum, a sice jak čtenáři vědecké články čtou, jak jim rozumějí a jak s nimi zacházejí. Mohli bychom dodat, že podobný průzkum by si zasloužily i procesy přepracovávání textu autorem, způsoby vyrovnávání se s připomínkami recenzentů, ale i (ne)ochota autorů (patrně kulturně podmíněná) vlastní texty (radikálně) přepracovávat nebo (kosmeticky) vylepšovat. Na schůzce byly zmíněny i nešvary publikačního provozu jako plagiátorství nebo nabízení jednoho článku několika časopisům současně (*multiple submissions*). Větší diskusí vzbudila otázka, jak nakládat s texty, které jsou na první pohled nekvalitní, tj. s texty, které by se nevybíravým způsobem daly označit jako „šunt“ (*rubbish*). Ukázalo se, že všechny redakce postupují v zásadě stejně: tyto texty nejsou postupovány do recenzního řízení (mj. proto, že by redakce riskovala ztrátu tváře

před svými spolupracovníky-posuzovateli, ale i proto, že je to neekonomické), o jejich vyřazení rozhoduje šéfredaktor po poradě s jedním až třemi členy redakce nebo redakční rady – místo oficiálního, formálně náležitého recenzního řízení tedy proběhne řízení neoficiální a zkrácené.

Berlínské Sociolingvistické sympozium připravilo účastníkům zážitek z mohutného toku sociolingvistického bádání. Účastníci mohli získat alespoň povšechnou představu o tom, čím globální sociolingvistická obec aktuálně žije. Prakticky jsme však museli k této obrovské konferenci přistoupit chtě nechtě jako ke komplexu „minikonferencí“, představovaných tematickými sekcemi, a složit si z nich mnohem skromnější poznávací cestu. V jednom se ale všichni shodujeme: Berlínské setkání především ukázalo, jak je důležité, aby sociolingvistické teorie držely krok s vývojem ve společnosti a s jeho reflexí v sociologii, antropologii a dalších sociálních vědách.

Příští Sociolingvistické sympozium, dvacáté, se bude konat ve dnech 15.–18. června 2014 na Univerzitě v Jyväskylä ve Finsku. Tématem setkání bude *Jazyk, čas a prostor*. Abstrakty lze posílat do konce září 2013 (více na adrese <<https://www.jyu.fi/en/congress/ss20>>).

Petr Kaderka – Marián Sloboda –
Tamah Sherman – Kamila Mrázková –
Vít Dovalil – Martin Havlík

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
Letenská 4, 118 51 Praha 1
<kaderka@ujc.cas.cz>
<mrazkova@ujc.cas.cz>
<havlik@ujc.cas.cz>

Katedra středoevropských studií FF UK
nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1
<marian.sloboda@ff.cuni.cz>

Ústav obecné lingvistiky FF UK
nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1
<tamah.sherman@ff.cuni.cz>

Ústav germánských studií FF UK
nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1
<vitek.dovalil@ff.cuni.cz>